УДК 342.83.

Муратбаева Г.Н.
Юридика илимдеринин кандидаты
Мурзубраимов атындагы
Эл аралык Өзгөн Технология жана
билим берүү институту

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ГЕНДЕРДИК КВОТАЛАРДЫН ПРИНЦИПТЕРИ ЖӨНУНДӨ

Муратбаева Г.Н.
кандидат юридических наук,
Международный Узгенский Технологическо-
образовательный институт
имени Мурзубраимова

О ПРИНЦИПАХ ГЕНДЕРНОГО КВОТИРОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Muratbaeva G.N.
candidate of law,
The International Uzgen Technological-
educational institute
named after Murzubraimov

**ON THE PRINCIPLES OF GENDER QUOTAS
IN KYRGYZSTAN**

Аннотация. Бул макалада өкмөттөгү квоталардын негизинде гендердик өкүлчүлүктүн айрым аспектилери каралат. БУУнун сунуштарын эске алуу менен, финансы секторундагы, Кыргыз Республикасындагы аялдардын экономикалык, саясий, социалдык жана башка укуктары жаатындагы гендердик көрсөткүчтөр боюнча статистикалык маалыматтар келтирилген. БУУнун Кыргызстандагы сунуштарын эске алуу менен, мындай мамиле гендердик маселенин андан ары институционалдаштырууну ченемдик-укуктук жана экономикалык аспектилерде формалдаштырууга алып келди.
Негизги сөздөр: Конституция, гендер, көрсөткүчтөр, баланс, аялдардын саясатка катышуусу, сот адилеттигине жетүү, билим алуу мүмкүнчүлүктөрү.

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые аспекты гендерной представленности на принципах квотирования в органах власти. Представлены данные статистики по гендерным индикаторам в финансовой сфере, в области экономических, политических, социальных и иных прав женщин в КР. С учетом рекомендаций ООН в Кыргызстане данный подход обусловил дальнейшую институционализацию гендерного вопроса через формализацию в нормативно-правовом и экономическом аспектах.
Ключевые слова: Конституция, гендер, индикаторы, баланс, участие женщин в политике, доступ к правосудию, доступ образованию.

Abstract. The article discusses some aspects of gender representation on the basis of quotas in government. Statistical data on gender indicators in the financial sector, in the field of economic, political, social and other rights of women in the Kyrgyz Republic. Taking into account the UN recommendations in Kyrgyzstan, this approach led to further institutionalization of the gender issue through formalization in the normative-legal and economic aspects.

Keywords: Constitution, gender, indicators, balance, women's participation in politics, access to justice, access to education.

Саясаттын уюштуруучулук жана ченемдик-укуктук негизги элементтерин түзүүчү өкүлчүлүктүү институттар саясий форматты трансформациялоонун бир топ көйгөйлүү аспектиси катары уникалдуу мүнөздөмөлөргө ээ болгон татаал система экени талашсыз чындык.

Сунуш кылынган талдоодо илимий билимдин борбордук методу диалектикалык метод болуп санала тургандыгын белгилей кетүү керек, ал сунуш кылынган макалада баштапкы чекит болуп калды. Алдыга коюлган милдеттерди чечүү үчүн илимий билимдин башка ыкмалары да колдонулган, мисалы, формалдуу-логикалык; системалуу; структуралык, тарыхый, салыштырмалуу укуктук ж.б.

Азыркы учурда Борбордук Азия мамлекеттеринде конституциялык укук чөйрөсү менен жөнгө салынуучу укуктук мамилелерди калыптандыруу процесси активдүү жүрүп жатканын моюнга алуу керек. Кээ бир жоболорду тактоо үчүн, өкүлчүлүктүү бийликтин демократиялык институттарынын теориялык-укуктук, конституциялык-укуктук концепцияларынын калыптанышы жана андан ары өнүгүшү жөнүндөгү түшүнүгүбүздү кеңейтүүгө мүмкүндүк берүүчү тарыхый талдоо зарыл.

Көрсөтүлгөн себеп-логикалык байланышта мамлекеттик органдардын тутумуна илимий талдоо жүргүзүү, ошондой эле гендердик квота концепциясы призмасы аркылуу Кыргыз Республикасындагы саясий процесстин амбиваленттүүлүгүн жоюу механизмин иштеп чыгуу зарыл. Коомдогу жана үй-бүлөдөгү аялдардын орду, ролу жана максаты тууралуу салттуу көз караштар басымдуулук кылгандыктан, бийлик да, коомчулук да мындай маселелердин чөйрөсүнө даяр эмес болгондугу жашыруун эмес.

Көрсөтүлгөн изилдөө проблемасын түзүү жана чечүү өкүлчүлүк институттарынын генезисин жана өнүгүүсүн изилдөөгө алып келди, ошону менен бирге гендердик квотанын конституциялык жана укуктук негиздерин, алардын өзгөчөлүктөрүнө басым жасады. Гендердик өкүлчүлүктүн конституциялык-укуктук негиздерин изилдөөдө институционалдык жана саясий парадигмалар жаңыланганда сөзсүз пайда болгон социалдык туруксуздуктун деңгээлин төмөндөтүүнүн жалпы стратегиясына олуттуу орун берилген.

Бийлик коомду саясий башкаруунун орбитасына топтоштурулган, ал партиялар-ды жана коомдук-саясий бирикмелерди уюштуруучулук жактан чыңдоо, бийликти децентралдаштыруунун жүргүзүлүп жаткан реформасы, жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү аркылуу ишке ашырылат. Саясий күчтөрдүн өз ара катышынын форматы мамлекетти биринчи орунга коёт. Бирок, кыргыз коому туш болгон коогалаңдуу абал дароо эле бардык чөйрөлөрдүн стабилдешүүсүн камсыздоочу аспектилердин бири катары мамлекеттүүлүктү бекемдөө милдетин алдыга коюуда [1].

Албетте, жүрүп жаткан процесстердин эң маанилүү жана узак мөөнөттүү багыты – туруктуу өнүгүүгө өтүү, Кыргызстандын дүйнөдөгү атаандаштыкка жөндөмдүү мамлекеттердин катарына кириши. Мындай тең салмактуулукка жетишүүүчүн катмарлардын түрдүү кызыкчылыктарын билдирген процесстердин бардык компоненттеринин өз ара аракеттенүүсү, мамлекеттин, бийлик органдарынын жана коомдун ортосундагы карама-каршылыктарды чечүүнүн эффективдүү механизмин калыптандыруу зарыл.

Кыргыз Республикасында гендердик теңсиздик боюнча жигердүү талкуу жүрүп жатат, анткени аялдарыбыздын саясий, экономикалык жана социалдык укуктары, алардын ден соолугу, экономикалык активдүүлүгү жана бакубаттуулугу коргоону талап кылган себептердин бири. Белгилей кетсек, бул багытта белгилүү бир кадам жасалып, аялдардын укуктарын коргоо боюнча мыйзам ченемдерин түзүү аркылуу ортомчулук болуп жатат.

Ошентип, Кыргыз Республикасы БУУнун Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу боюнча Конвенциясын (CEDAW) [2] ратификациялады жана гендердик теңчиликке жетишүүнүн Улуттук стратегиясын (2012-2020-ж.) кабыл алды [3].

Прогрессивдүү тенденциялар гендердик теңчиликтин принциптерин жана колдонуудагы мыйзамдарга киргизилген милдеттенмелерди практикалык ишке ашыруу чөйрөсүнө которууда да байкалууда.

Дискриминация жеке жана мамлекеттик чөйрөдө да бар экенин жана жогорку билим алууда, никеде жана ден соолукта, социалдык-экономикалык жана маданий турмушта, ошондой эле коомдук турмушка катышууда, өзгөчө кызматтык кызмат орундарына жетүүдөгү тандоодо жана ага жетүүдө да байкалаарын моюнга алуу да чындык.

Бул жагдайды соттор аялдарга карата билдирилген иштердин бир бөлүгүн гана караганы, ал эми көпчүлүк укук бузуучуларга үй-бүлөлүк зомбулук эмес, «коомдук тартипти бузуу» беренеси боюнча айып тагылганы менен татаалдашат. Экономикалык жигердүүлүк өзгөчөлөнүп, 2023-жылы 45,4%га кыскарган. Ошондой эле аялдардын укуктук жана социалдык жактан корголбогон иштөөсүнө дуушар болгондугуна байланыштуу, аялдардын расмий эмес эмгек рыногуна чыгуу тенденциясы байкалууда, бул да «жакырчылыктын феминизациясынын» себептеринин бири болуп саналат. Учурда гендердик эмгек акыдагы ажырым кыскарып, аялдардын маянасы көбөйгөнүнө карабастан, эркектерге салыштырмалуу эмгек акы боюнча айырма дагы эле олуттуу бойдон калууда.

Келтирилген гендердик ажырым аялдардын жогорку билим деңгээлине жараша эске алынган. Ошондой эле аялдардын жумушсуздук деңгээли үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосунда бирдей эмес бөлүштүрүлгөн балдарды багуу жана үй чарба милдеттери менен байланыштуу экенин моюнга алуу маанилүү. Ошентип, эл аралык институттар Кыргыз Республикасына чарбалык жана үй-бүлөлүк милдеттерди бөлүштүрүүнү колдоо боюнча чараларды көрүүнү сунуш кылышкан [4, б. 38-41].

Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча, мамлекеттик кызматкерлердин 39,8% аялдар, алар саясий кызматтардын 26,4%ын ээлейт. Учурда алар Башкы прокуратурада, Ички иштер, Коргоо, Транспорт жана Өзгөчө кырдаалдар министрлигинде саясий кызматтарда да иштебейт [5, 67-б.].

2022-жылга карата мамлекеттик башкаруу органдарында чечимдерди кабыл алуу деңгээлинде аялдардын өкүлчүлүгү аялдардын позициялары кыйла төмөндөгөнүн ачык көрсөтүп турат. Кээ бир айыл жерлеринде аялдарга шайлоо процессинин купуялуулук жана айкындуулук принциптери тууралуу маалымат берилбейт. Ошол эле учурда жакшы жактары да бар. Ошентип, Кыргыз Республикасында мектепке чейинки билим берүүдөн баштап орто билим берүүгө чейин билим берүүдөгү гендердик теңчиликке иш жүзүндө жетишилди. Аялдардын укуктарын кеңейтүү үчүн мыйзамдык базаны түзүү багытында белгилүү жетишкендиктерди айтууга болот. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Өкмөтү аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жоюу боюнча конвенцияны ратификациялады. Кыргыз Республикасынын Конституциясында (2021-жылы) "Эркектер менен аялдар бирдей укуктарга жана эркиндиктерге жана өзүн-өзү ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөргө ээ болууга тийиш" деген норма белгиленген. Мындан тышкары, бир катар мыйзамдар күчүнө кирип, аялдарга жана алардын укуктарына карата басмырлоону тааныйт.

Мында бир катар ченемдик укуктук актылар мисал боло алат. Бул "Үй-бүлөлүк зомбулуктан социалдык-укуктук коргоо жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы (2003-жыл), "Гендердик теңчиликти камсыз кылуунун мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" (2003-ж.), ошондой эле «Кыз ала качуу» боюнча КР Кылмыш-жаза кодексинин 154-155-беренелери [6, 25-27].

Гендердик теңсиздикти жоюу Кыргыз Республикасында туруктуу өнүгүүгө карай кадам болууга тийиш экендигин моюнга алуу туура. Бирок биздин коомдо салттуу патриархалдык негиздер басымдуулук кылат, мында аялдар балдарды тарбиялоого жооптуу үй кожойкеси катары каралат.

Айыл жеринде аялдардын мүлккө, активдерге жана финансылык кызматтарга жетүүсү чектелүү, бул жакырчылыкты феминизациялоого өбөлгө түзөт жана кризистен улам күчөп баратат. Коомго кирип кеткен гендердик стереотиптер бул көйгөйлөрдү жоюу үчүн жергиликтүү жамааттар менен практикалык иштерди жүргүзүүнү талап кылат. Мындан тышкары, аялдардын коомдук турмушка катышуусу да социалдык жана институттук тоскоолдуктар менен чектелет. Аялдар жергиликтүү жана улуттук деңгээлде саясатка катышса да, стереотиптер жана гендердик ролдор алардын ишин чектейт.

Өзгөчө белгилей кетүүчү нерсе, үй-бүлөдөгү жалпы жоопкерчиликтин принциптерине негизделген камкордук жана чарбалык иштерди таануу жана баалоо, ошондой эле улуттук шарттарды эске алуу менен аялдардын саясий, экономикалык жана коомдук турмушка жетекчиликке катышуусун камсыз кылуу боюнча акыркы мезгилде кызуу талаш-тартыштар жүрүп жатат.

Бул катарга сексуалдык жана репродуктивдүү ден соолук кызматтарынын жеткиликтүүлүгү маселеси да камтылган. Буга жетишүү үчүн аялдарды экономикалык ресурстарга, жерге жана менчиктин башка формаларына ээлик кылуу жана башкаруу,

финансылык жана башка банктык кызмат көрсөтүүлөр, мүлктү мурастоо ж.б. укуктарын камсыз кылуу боюнча реформалар керек.

Мындан тышкары, аял-саясатчылар азыраак коррупциялашкан жана эффективдүүрөөк катары кабылданышат, бирок алар дагы эле аялдык жана энелик милдеттерин аткарышы керек. Аялдардын коомдук-саясий турмушта, өлкөнүн экономикасында маргиналдашуусу алардын экономикалык ишмердүүлүктүн катышуучулары катары укуктарын жана потенциалын төмөндөтүп, зордук-зомбулукка, энелердин өлүмүнө жана катталбаган никелерге алсыз кылат [7, 112-б].

Аял мамлекеттик кызматта иштеген шартта бул иш жүзүндө ал активдүү ишке тартылган дегенди билдирбейт. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн улуттук жана эл аралык милдеттенмелери, БУУнун органдарынын сунуштары аялдардын укуктарын кеңейтүүдөгү укуктук, социалдык жана экономикалык тоскоолдуктарды жоюуну талап кылат.

Талдоо процессинде биз ошондой эле БУУ өз ишмердүүлүгүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө, башка мамлекеттик институттарга жана жарандык коомго тикелей кирүү мүмкүнчүлүгүн пайдаланып жатканын белгилейбиз. Ошентип, БУУнун миссиялары аялуу жана маргиналдашкан топтор да гендердик теңсиздиктин себептерин жоюудан пайда табаарын моюнга алышат. Демек, жогорудагы жагдайларды эске алуу менен гендердик теңчиликке көмөктөшүү жана аялдардын укуктарын кеңейтүү Кыргыз Республикасынын келечектеги улуттук өнүгүү милдети экенин моюнга алууга болот.

Ошентип, БУУнун институттары тиешелүү техникалык жардам менен гендердик теңчиликти илгерилетүү жана ТӨМ ишке ашыруу үчүн бекем негизди түзүү үчүн аялдардын укуктарын кеңейтүү үчүн жогорку потенциалга ээ.

Ушуга байланыштуу гендердик теңчиликти илгерилетүү жана мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү боюнча концептуалдык мамиле ТӨМгө жетүү үчүн негиз болуп саналат жана белгиленген максаттарга жетүү үчүн курал болуп калышы мүмкүн.

Ошентип, БУУнун анализи гендердик теңчиликти илгерилетүү үчүн бир нече аспектилерди аныктады:

- кыздардын билим алуусуна инвестиция;
- аялдардын экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу үчүн профессионалдык ролдорго көмөк көрсөтүү;
- аялдардын шайлоолорго, анын ичинде этникалык жана тилдик азчылыктарга катышуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү;
- аялдарды коомдук турмушта, ошондой эле экономикалык жана шайлоо процесстеринде колдоо;
- гендердик теңчилик боюнча практикалык семинарлар;
- аялдардын сот адилеттигине жетүүсүн жакшыртуу.

Эксперттердин айтымында, сот адилеттиги тармагын реформалоодо аялдар туш болгон гендердик зомбулуктун жана бир жактуулуктун реалдуулугун эске алуу зарыл.

Ушуга байланыштуу гендердик зомбулукка чыдабоо принциптерине негизделген укук коргоо системасынын гендердик сезимтал реформасын колдоону да белгилеп кетүү орундуу.

Бул процесстердин жыйындысы укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин арасында гендердик стереотиптерди жана дискриминацияны жеңүү мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө өбөлгө түзөт. Бул ошондой эле жоопкерчиликти жогорулатуу үчүн укуктук ченемдерди колдонуу боюнча гендердик сезимтал индикаторлорду жана статистиканы иштеп чыгуу үчүн экспертизаны камсыз кылууну камтыйт.

Жалпысынан алганда, мамлекеттик органдарда мамлекеттик ресурстарды бирдей пайдаланууну камсыз кылуу үчүн гендердик багыттагы бюджеттерди иштеп чыгуу Кыргыз Республикасынын коопсуздугун, укуктарын жана мыйзамдуулукту камсыз кылган демократиялык мамлекет катары өнүгүүсүндө гендердик теңчиликти жакшыртат жана аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет окшойт.

Ошентип, Кыргыз Республикасындагы өкүлчүлүктүү бийликтин генезисин карап, изилдөөнүн бул бөлүмүндө кээ бир тыянактарды чыгарууга болот:

- Өкүлчүлүк бийлигин талдоо формалары боюнча узак, масштабдуу генезиске ээ.
- Кыргызстандын жаңы тарыхында референдумдун жыйынтыгы боюнча болуп өткөн конституциялык реформаларга ылайык түзүлгөн өкүлчүлүктүү бийликтин ишинин айрым аспектилери талдоого алынды.
- Гендердик теңчиликтин жана аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүнүн трансформациялык потенциалын эске алуу ме-

нен, гендердик максатты түзүүгө мүмкүндүк берүүчү эки багыттуу мамилени кабыл алуу зарылчылыгы бар.

- Бул көйгөйлөргө экономика боюнча көндүмдөрдүн жана билимдердин жетишсиздиги, аялдарды зомбулуктан коргоо боюнча жазасыз калуу жана башка көйгөйлөр кирет.

Адабияттар:

1. Азыркы кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптануу этаптары [Электронный ресурс: URL https://studwood.ru/845774/pravo/etapy_stanovleniya_sovremennoy_kyrgyzskoy_gosudarstvennosti Загл. с экр.].
2. Аялдарга карата дискриминациянын бардык түрлөрүн жок кылуу боюнча БУУнун Конвенциясы (CEDAW). Эл аралык укуктук актылардын жыйнагы. – Варшава, 2023.
3. Кыргыз Республикасында гендердик теңчиликке жетишүүнүн Улуттук стратегиясы (2012-2020-жж.). «Токтом» маалымат системасы. – Б., 2024.
4. Аялдарга карата дискриминациянын бардык формаларын жоюу боюнча комитеттин жыйынтыктоочу байкоолору. 2008.
5. Кыргыз Республикасындагы аялдар жана эркектер жыйнагы, Улуттук статистика комитети. – Б., 2024, б. 71-74.
6. БУУнун Аялдар улуттук изилдөөсү (GSPS). 2016.
7. Көп өзгөрмөлүү индикатордук кластердик изилдөө (МИКС).